

Økonomiske perspektiver

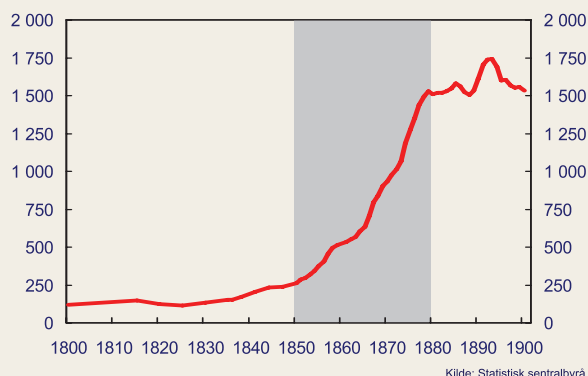
Foredrag av sentralbanksjef Svein Gjedrem på Norges Banks representantskapsmøte torsdag 16. februar 2006.

1. Innledning

På vei inn i bygningen her går vi forbi en statue av skuespilleren Johannes Brun. Han arbeidet på det tidligere Christiania Teater som lå på Bankplassen. Brun var bekjent av Henrik Ibsen som også arbeidet der en tid – på deltid som konsulent – etter at teatret han hadde ledet, var blitt stengt. Det var en vanskelig tid for vår store dikter både personlig og økonomisk. Han slet med skrivevegring og fikk merke publikummets forkjærlighet for det middelmådige og det trivielle.¹ Det ble sagt om Christiania: «O, du store, du lille By! hvad er det for en Sky af Kulde og Mismod, der ruger over dig!».²

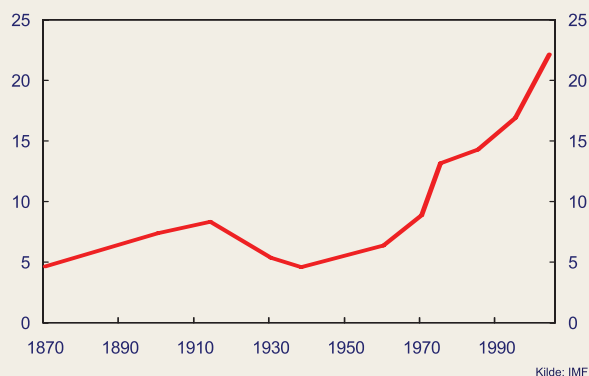
Kanskje det, men økonomisk stod det egentlig ikke så ille til i Norge. Den økonomiske fremgangen som startet i 1820-årene, skjøt virkelig fart fra midten av århundret.

Figur 1. Norges handelsflåte 1800-1900. Tusen bruttotonn

Figuren viser utviklingen i Norges handelsflåte fra 1800 til 1900, i tusen bruttotonn. Årstall.

Figur 2. Vareeksport. Prosent av verdens BNP. 1870-2004

Figuren viser summen av enkeltlands eksport som andel av verdens BNP, målt i USD. 1870 til 2004. Årstall.

De britiske navigasjonslovene ble opphevet i 1849. Norske sjøfolk fikk frakte andre lands varer til og fra England. Norge ble med ett en stor eksportør av tjenester. Fra 1850 til 1880 ble tonnasjen til den norske handelsflåten nesten seksdoblet (fig. 1).

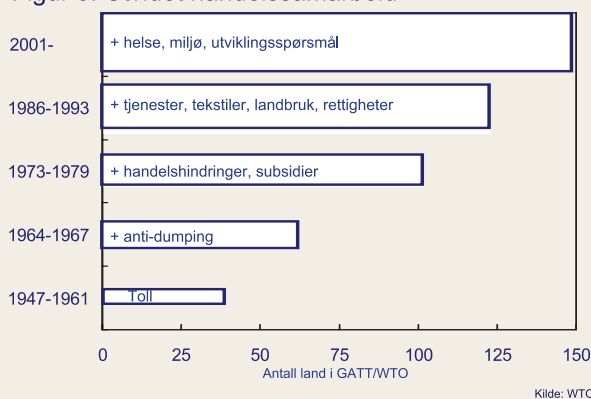
2. Endringer i den internasjonale arbeidsdelingen

Vi er også nå inne i en periode med store endringer i den internasjonale arbeidsdelingen. Internasjonal handel øker igjen vesentlig sterkere enn produksjonen (fig. 2). Teknologiske fremskritt og en kraftig reduksjon i kostnadene ved flyt av varer, tjenester og informasjon har gjort det mulig.

Handelshindre er fjernet (fig. 3). I de første årene etter andre verdenskrig ble tollbarrierer mellom noen få industriland bygget ned. I de senere rundene i GATT, nå WTO, har både dagsorden og antall land blitt utvidet kraftig. Nå deltar nesten alle land som medlemmer eller observatører, og temaene favner svært vidt. I tillegg til fjerning av toll har det blant annet blitt innført tiltak mot dumping, subsidier er fjernet, og det er inngått avtaler om tekstiler og landbruksvarer. I den runden som nå pågår, diskuteres også spørsmål knyttet til helse, miljø og utvikling.

Politiske endringer har forsterket utviklingen. Kina la

Figur 3. Utvidet handelssamarbeid

Figuren viser utviklingen i handelssamarbeidet i GATT/WTO fra 1947 og fram til februar 2006. X-aksen angir antall land som har deltatt i forhandlingene i ulike tidsperioder. På stolpene angis hvilke tema handelssamarbeidet er blitt utvidet med i de ulike tidsperiodene.

For 1947-1961 vises antall land som deltok i Torquay-runden (38). [Antall deltakere i de ulike forhandlingene 1947-1961 var: Geneve 1947: 23, Anney 1949: 13, Torquay 1951: 38, Geneve 1956: 26, Geneve 1960-1961 (Dillon-runden): 26]

¹ Michael Meyer (1995): Henrik Ibsen. En biografi, Gyldendal, s.149.

² Meyer, op.cit., s. 197: Utdrag fra Camilla Colletts «Amtmandens Døtre».

om kursen tidlig på 1990-tallet og er nå medlem av WTO, og landets andel av samlet eksport øker kraftig. India er i startgruppen (fig. 4).

Landene har store arbeidsstyrker som tilbyr sine tjenester til svært lave lønninger, og denne arbeidskraften blir tilgjengelig for virksomheter som konkurrerer på verdensmarkedene. Landsbygda i Kina har om lag like mange personer i arbeidsfør alder som hele OECD-området. Mange har lite å gjøre og søker jobber i byene.

Lave lønnskostnader og mer effektiv transport og kommunikasjon trekker til seg produksjon som krever stor innsats av arbeidskraft. Produksjon flyttes til Kina eller andre fremvoksende økonomier. Vi ser flere eksempler på at konkurransen om å selge tjenester som krever høy kompetanse, også øker. Det blir formidlet øyeoperasjoner mot nærsynthet i Tyrkia. Også tannbehandling og andre legetjenester selges med priser som er betydelig lavere enn her hjemme. Norsk Hydro opplyser at nesten 300 000 ingeniørtimer til Ormen Lange-prosjektet er levert av indiske ingeniører, lokalisert i India.

Handel i tjenester går begge veier. Norske arkitekter tegner signalbygg i fjerne strøk. Det Norske Veritas selger sine tjenester over hele verden. Bygda Fitjar er hovedsete for et selskap – Vik-Sandvik – som tegner skip for produksjon, enten det er i Europa, Asia eller Amerika. Et ITK-firma i Ølen – Omega – utvikler og installerer programvare for kunder i Baku og Dubai.

Nye markeder i Asia åpner muligheter for de industrialiserte landene. Ressurser blir flyttet til bedrifter som produserer varer og tjenester som krever særlig kompetanse. Virksomheter som har vært skjermet eller blir beskyttet av nasjonale reguleringer, står svakt når ny teknologi eller nye avtaler åpner for konkurranse utenfra.

Endringen i arbeidsdelingen påvirker nå – og for en periode – den reelle lønnsveksten i de industrialiserte landene. Faren for at virksomheter må avvikle eller flytte ut, demper kostnadene. I flere europeiske land blir i tillegg lønnsveksten holdt nede av arbeidsinnvandring fra nye medlemsland i EU.

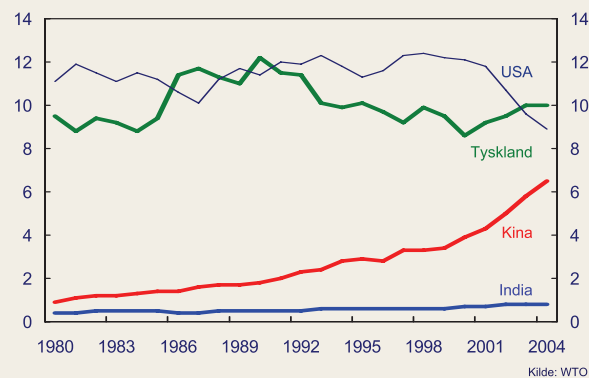
Økt handel har gitt økt etterspørsel etter skipsfartstjenester og gode fraktrater. Det har igjen skapt en høykonjunktur i skipsbygging. Samtidig bidrar høye energipriser til store investeringer i petroleum og kraft. Verkstedindustrien får et særlig løft. Veksten i Asia gir gode priser på aluminium (fig. 5).

Prisene på varer vi importerer, faller i forhold til prisene på varer vi eksporterer. Vi får et bedre bytteforhold til utlandet. Prisutviklingen for olje og gass slår særlig kraftig ut, men også fastlandsøkonomien har hatt en stigning i bytteforholdet (fig. 6).

Vi skiller oss ut fra våre nordiske naboland. Salg av svenske og finske høyteknologiprodukter øker sterkt i volum, men prisene faller. Dansk næringsliv står på flere bein og har samlet en jevn utvikling.

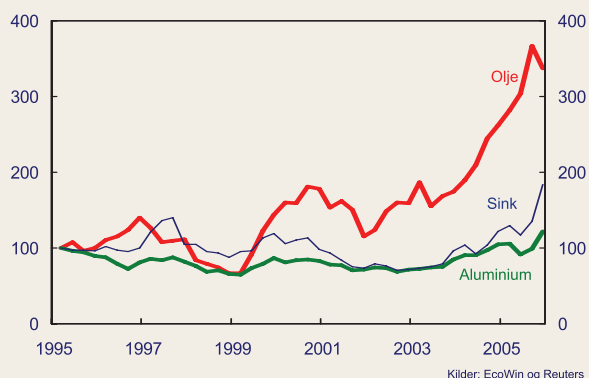
Som konsumenter nyter vi godt av at prisene på mange importvarer faller, for eksempel prisene på klær (fig. 7). Prisene steg lenge med rundt 3 prosent i året,

Figur 4. Andel av verdens vareeksport. Prosent

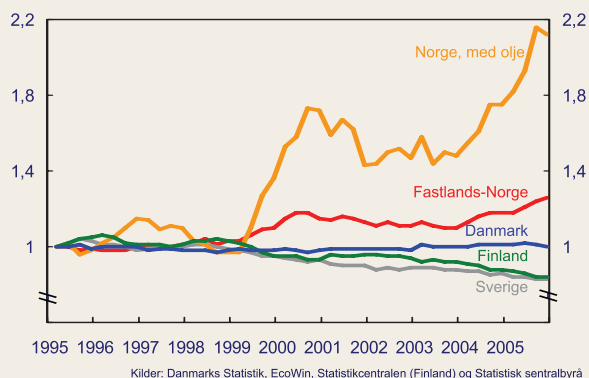
Figuren viser USAs, Tysklands, Kinas og Indias andeler av global vareeksport fra 1980 til 2004. Årstall.

Figur 5. Råvarepriser. Indeks

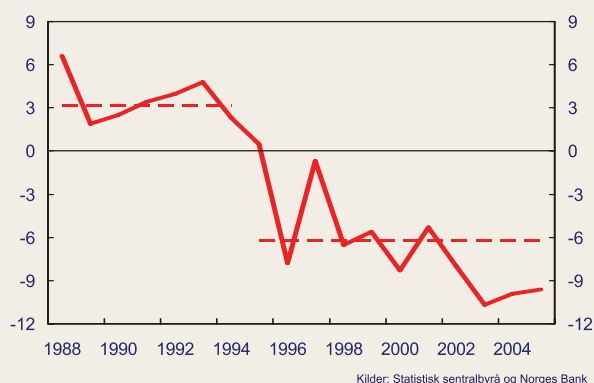
Figuren viser spotprisen på olje, sink og aluminium i USD. Seriene er indeksert til 100 i 1. kvartal 1995. Kvartalsgjennomsnitt av daglige noteringer.

Figur 6. Bytteforhold til utlandet. Indeks

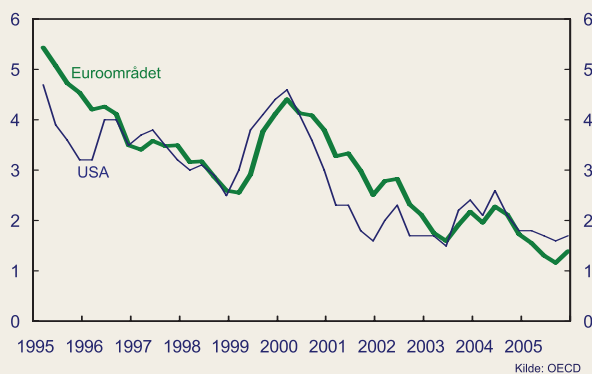
Figuren viser bytteforholdet som Danmark, Finland, Sverige, Norge og Fastlands-Norge har til utlandet, fra 1. kvartal 1995 til 4. kvartal 2005. Bytteforholdet er beregnet som eksportprisindeks relativt til importprisindeks. Indeksene omfatter alle eksport- og importvarer, bortsett fra indeksene for Fastlands-Norge, der olje og skipsfart er trukket ut av eksportprisindeksen.

Figur 7. Prisvekst på jakker, gensere, bluser og kjoler. Årlig vekst. Prosent

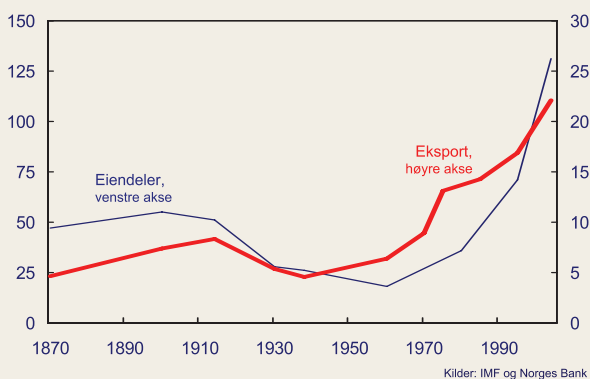
Figuren viser prisveksten fra 1988 til 2005 i varegruppen «Dame; bluser, kjoler, skjørt, jakker, gensere» (SSBs COICOP-gruppe K03122). Årstall. De stiplede linjene angir gjennomsnittet for prisveksten i henholdsvis periodene 1988-1994 og 1995-2005. Tidspunktet for bruddet er estimert i en analyse Norges Bank har gjort over perioden 1980-2005.

Figur 9. Langsiktige realrenter. Prosent

Figuren viser langsiktige realrenter for USA og euroområdet fra 1. kvartal 1995 til 4. kvartal 2005. Langsiktige realrenter er beregnet ved å deflatere renter på statsobligasjoner med om lag ti års løpetid med gjennomsnittlig konsumprisvekst de to siste årene. Kvartalstall. Kilde: OECD

Figur 8. Eksport og eiendeler i utlandet. Prosent av verdens BNP. 1870-2004

Figuren viser utviklingen i eksport og eiendeler i utlandet fra 1879 til 2004. Årstall. Kurven «Eksport» viser summen av enkeltlands eksport som andel av verdens BNP. Kurven «Eiendeler» viser alle lands utenlandske eiendeler (i offentlig eller privat eie) som andel av BNP for verden. Verdier fram til 1995 er beregnet av IMF. Verdien for 2004 er anslått av Norges Bank. Veksten i utenlandske eiendeler for gjennomsnittet av G7-landene (USA, Canada, Tyskland, Frankrike, Italia, Storbritannia og Japan) er blitt brukt for perioden 1995-2004.

Favoriseringen av investeringer i eget land har minket.

De siste årene har de langsiktige rentene falt (fig. 9). Lav og stabil inflasjon i flere land har bidratt. Investorer trenger i mindre grad å gardere seg mot høy prisvekst. Land i Asia og land som eksporterer olje, ønsker å spare mye. Samtidig er det liten investeringsvilje i flere industrialiserte land. Det trekker rentene ned. Lave kortsiktige renter og mye penger i omløp bidrar trolig også til lave langsiktige renter.

Utviklingen i rentene og god vekst har gitt en kraftig økning i kursene i aksjemarkedene de senere årene. Samtidig øker bolig- og eiendomsprisene sterkt i mange land.

Lave renter, sterkt stigende aksjekurser og eiendomspriser, samt de høye råvare- og energiprisene er trolig et utslag av konjunktorene og kan derfor være forbigående. Endringer i den internasjonale arbeidsdelingen, de integrerte finansmarkedene og den økte konkurransen i brede vare- og tjenestemarkeder er mer varige.

Globaliseringen og konjunktorene har fart snilt med norsk økonomi. Få land vinner så mye som Norge – og taper så lite – på friere handel av tjenester og varer og på flyt av arbeidskraft over landegrensene.

men siden 1995 har de årlig falt med om lag 6 prosent. Dette knekkpunktet faller i tid sammen med at restriksjoner på handel med tekstiler ble tatt bort, og det faller i en periode med rasjonaliseringer i norsk handel. Kinas medlemskap i WTO har siden gitt et ekstra fall i prisene.

Internett gjør det lettere å sammenligne priser, og prismarginene i alle sektorer blir presset.

Verdens finansmarkeder er også i endring. Teknologiske fremskritt, økt handel og friere regler har økt flyten av kapital over landegrensene. Virksomheter i et land er nå i vesentlig større grad eid fra utlandet (fig. 8). Samtidig plasseres sparemidler oftere i andre land.

3. Utfordringer i pengepolitikken

Etter nær to tiår med høy inflasjon stabiliserte prisstigningen seg i svært mange land på 1990-tallet. Den årlige prisstigningen i industrilandene var 13 prosent ved starten av 1980-årene. I løpet av det neste tiåret kom den ned i under 2 prosent (fig. 10). De fleste sentralbanker retter i dag pengepolitikken inn mot å holde inflasjonen lav og stabil.

Den praktiske gjennomføringen kan variere, men målet om prisstabilitet er felles. Lav og stabil inflasjon har bidratt til god vekst i verdensøkonomien de siste

årene. Til tross for stigende oljepriser, internasjonale konflikter som har skapt usikkerhet, og andre forstyrrelser, har utslagene i prisstigning og produksjon vært moderate.

Også i Norge var oppfatningen på 1960- og 70-tallet at vi kunne oppnå høy vekst og lav arbeidsledighet dersom vi bare var villige til å akseptere noe høyere inflasjon. Men etter hvert ble det erkjent at det ikke gikk. Forskningssjef Odd Aukrust i Statistisk sentralbyrå uttalte i 1980 om utviklingen i norsk økonomi: «Dessverre er det denne gang enda mindre grunn til optimisme. Konkurransenevnen til norsk industri ser ut til å bli svakere i året som kommer. Nøkkelproblemet er at ingen har styring på prisutviklingen. Med en inflasjon på ca. 10 prosent i året, er det ingen som tør investere i tiltak som kan stoppe denne priskarusellen.»³

Gjennom pengepolitikken tok myndighetene fra andre halvdel av 1980-årene styring over inflasjonen.

Ved inngangen til 1990-årene var prisstigningen kommet ned, og siden 1988 har prisstigningen vært 2½ prosent i gjennomsnitt (fig. 11). Studier av prisutviklingen for alle varer og tjenester, viser at det skjedde et brudd og et varig skift i prisdannelsen rundt 1988.⁴ Vi gikk fra en periode med høy og ustabil inflasjon til den perioden som vi fortsatt er inne i, med lav og stabil inflasjon.

Det kostet å få inflasjonen ned. Norsk økonomi var i årene fra 1988 til 1992 i den dypeste lavkonjunkturen i etterkrigstiden. Men veksten tok seg raskt opp, og samlet ble 1990-tallet et gyllent tiår. Det ser også ut til at det tiåret vi nå er inne i, blir godt. Et grunnlag ble lagt da norske myndigheter tok styring over inflasjonen.

Utviklingen de siste 40 årene illustrerer at det viktigste bidraget pengepolitikken kan gi til en god økonomisk utvikling på lang sikt, er lav og stabil inflasjon. Det gir økonomien et nominelt ankerfeste.

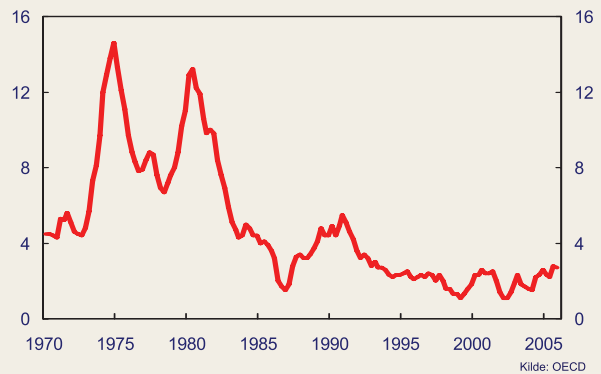
Lav og stabil prisvekst gjør det lettere for aktørene å skille endringer i relative priser fra endringer i det generelle prisnivået. Prisene blir bedre bærere av informasjon. Alan Greenspan har sagt at prisstabilitet har vi «når husholdninger og foretak som tar beslutninger om konsum og investeringer, trygt kan se bort fra mulighetene for en vedvarende økning eller et fall i det generelle prisnivået.»⁵ Det strekker alle land seg etter i pengepolitikken.

Når det er tillit til inflasjonsmålet, kan pengepolitikken også bidra til å stabilisere utviklingen i produksjon og sysselsetting.

Norges Bank legger til grunn at inflasjonsstyringen skal være fleksibel, slik at både variasjon i inflasjon og variasjon i produksjon og sysselsetting blir tillagt vekt når vi setter renten.

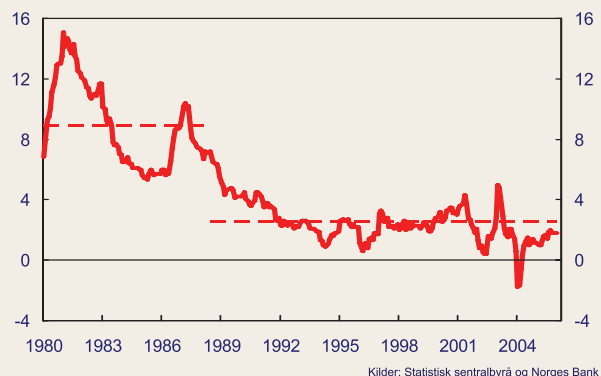
Erfaringene kan tyde på at forventningene om fremtidig inflasjon holder seg stabile selv om prisstigningen svinger en del, så lenge renten brukes aktivt for å dempe utslagene. Pengepolitikken kan ikke finstyre utviklingen i økonomien, men hindre de største utslagene når økonomien blir utsatt for forstyrrelser. I enkelte situasjoner

Figur 10. Inflasjon i industriland. Årlig vekst. Prosent

Figuren viser inflasjon for G7-landene fra 1. kvartal 1970 til 4. kvartal 2005, målt som vekst i konsumprisindeksen fra tilsvarende kvartal året før.

Figur 11. Inflasjon i Norge. Årlig vekst. Prosent

Figuren viser inflasjonen i Norge fra januar 1980 til januar 2006. Inflasjonen er målt som vekst i konsumprisindeksen fra tilsvarende måned året før. De stiplede linjene angir gjennomsnittet for henholdsvis januar 1980 til mai 1988, og for juni 1988 til januar 2006. Tidspunktet for bruddet er estimert i en analyse Norges Bank har gjort over perioden 1980-2005.

kan det være riktig å gardere seg mot spesielt ugunstige utviklingstrekk.

Når prisstigningen i en periode avviker vesentlig fra målet, vil renten settes med sikte på at den gradvis bringes tilbake, slik at vi unngår unødige svingninger i produksjon og sysselsetting. Gjennom 1990-tallet holdt prisstigningen seg stort sett i området 1½ – 3½ prosent. Variasjonen har økt litt de siste årene. I en periode med økt flyt av arbeidskraft over landegrensene, store teknologiske fremskritt, endringer i konkurranseforhold og nye handelsmønstre må vi med vår svært åpne økonomi kanskje godta noe større utslag i inflasjonen og avvik fra målet, slik vi har sett de siste to-tre årene.

Selv om den økonomiske veksten har vært god de siste 15 årene, har konjunktorene skiftet. Et klart oppsving i årene fra 1993 til 1998 ble avløst av en periode med mer dempet vekst og et mildt tilbakeslag i 2002 og inn i 2003. Siden sommeren 2003 har norsk økonomi igjen vært i en klar oppgang (fig 12).

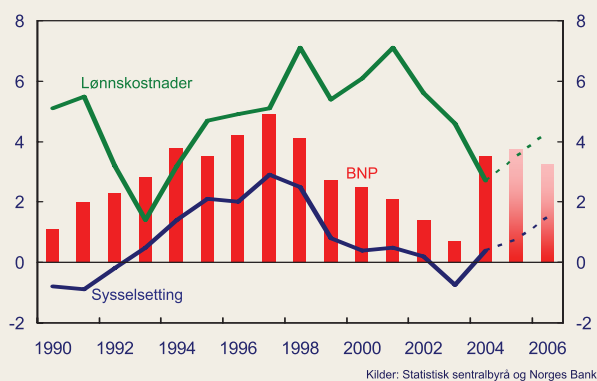
Lønnsutviklingen gjenspeiler og påvirker konjunktorene.

³ Nyttårsintervju i Adresseavisen 27. desember 1980.

⁴ Basert på en analyse som Norges Bank har foretatt av prisindekser for vel 130 ulike grupper av varer og tjenester for perioden 1980-2005.

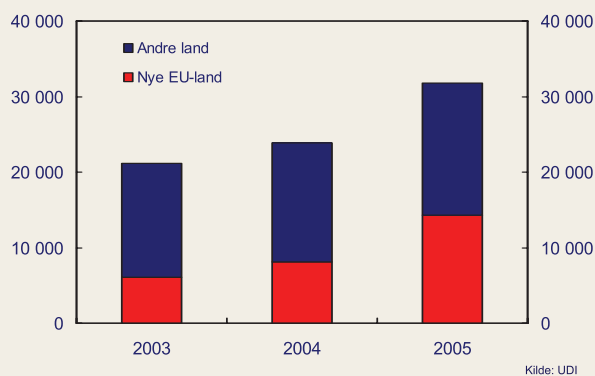
⁵ Alan Greenspan: Testimony before the Committee on Banking, Finance and Urban Affairs, U.S. Senate, July 13, 1988.

Figur 12. Sysselsetting, lønnskostnader og BNP Fastlands-Norge. Årlig vekst. Prosent

Figuren viser vekst i BNP, antall sysselsatte personer og lønnskostnader per utførte timeverk for lønnstakere i Fastlands-Norge. Årstall. Tall for 2005 og 2006 er anslag fra Inflasjonsrapport 3/05. Anslått vekst i lønnskostnader er satt lik anslått lønnsvekst i Inflasjonsrapport 3/05. Anslaget inkluderer kostnader knyttet til økt ferie og innføring av obligatorisk tjenestepensjon.

Figur 13. Arbeidstillatelser

Figuren viser gjennomsnittlig antall utenlandske arbeidere per år med gyldig arbeidstillatelse (gitt med formål arbeid) i Norge. Gjennomsnittet er beregnet ut fra månedstall, fra 1. januar 2003 til 1. desember 2005.

Nordiske borgere trenger ikke arbeidstillatelse og er derfor ikke inkludert i «andre land».

Nye EU-land omfatter Polen, Litauen, Latvia, Estland, Slovakia, Tsjekkia, Ungarn, Slovenia, Malta og Kypros.

Den sterke veksten i sysselsettingen på 1990-tallet førte til en stigning i lønnskostnadene, som igjen bidro til dempet vekst. Den moderate lønnsveksten de senere årene går hånd i hånd med en sterk konjunkturoppgang.

Den gode veksten i norsk økonomi har fortsatt i innværende år. Lave renter, økte petroleumsinvesteringer og sterk vekst ute har vært de viktigste drivkreftene. De lave rentene bidro i starten av oppgangen til høy vekst i det private forbruket og i boliginvesteringene. I fjor var det god vekst også i eksporten og i investeringene i bedriftene. Det er nå en bred oppgang i etterspørselen etter varer og tjenester. Men det har tatt tid før sysselsettingen tok seg opp. Det skjer nå.

Inflasjonen har økt noe, men er fortsatt svært lav, selv 2½ år etter at konjunktorene snudde. Fortsatt holdes prisveksten nede av fall i prisene på importerte konsumvarer, økt konkurranse i flere markeder og av at vi er i en periode med lavere nominelle lønnstillegg.

Utviklingen i prisene på konsumvarer de siste to-tre årene er et resultat av gunstige trekk ved norsk og internasjonal økonomi. Den lave inflasjonen går sammen med vekst i realinntektene og produksjonen. Det er altså ikke svikt i etterspørsel, aktivitet og sysselsetting som ligger bak.

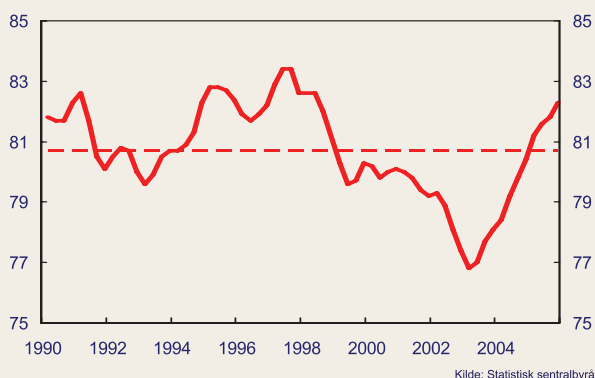
Tilfanget av arbeidskraft og produksjonsutstyr setter på kort sikt en ramme for hvor mye norske virksomheter kan produsere. Når produksjonen nærmer seg denne grensen, vil lønns- og prisveksten tilta. For en åpen økonomi som den norske, er denne grensen vag. Vi kjøper et stadig større spekter av varer og tjenester utenfra. Produksjon av varer beregnet på det norske markedet kan skje ute. Tjenester kan også leveres av produsenter i andre land.

Norske bedrifter søker ikke lenger etter arbeidskraft bare her hjemme. Andre nordiske land er en viktig kilde.

I fjor ble det i tillegg utstedt mer enn 30 prosent flere arbeidstillatelser enn året før (fig 13). En stor del av disse kom fra de nye EU-landene. Servitøren fra Sverige, den polske snekkeren, morellplukkeren fra Litauen, tannlegen fra Iran og legen fra Sri Lanka flytter kapasitetsgrensene i norsk økonomi.

Likevel, mange tjenester skal leveres og må utføres i Norge. Vi ønsker heller ikke å drive konkurranseutsatte virksomheter ut av fastlandsøkonomien. Forskjeller i språk og kulturell bakgrunn setter grenser for hvor raskt utenlandsk arbeidskraft kan settes inn. Og tilgangen kan bli mindre når de svenske og polske økonomiene nå vokser sterkt. Norske krav til kompetanse og godkjenningsrutiner demper også konkurransen. Lover og vedtak om bruk av minstetariffer kan begrense flyten av arbeidskraft.

Figur 14. Kapasitetsutnyttning i industrien. Prosent

Figuren viser trenden i kapasitetsutnyttning i industrien, målt i prosent, fra 1. kvartal 1990 til 4. kvartal 2005, slik den er målt i SSBs konjunkturbarometer. Den stiplede linjen angir gjennomsnittet for kapasitetsutnyttningen for perioden.

Vi har holdepunkter nå for at utnyttningen av kapasiteten øker i deler av norsk økonomi.

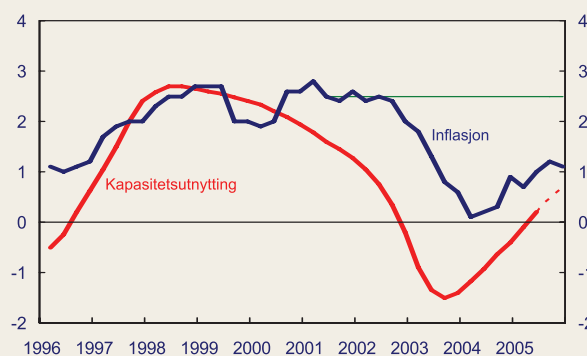
Ledere i norske industribedrifter rapporterer at de ikke har mye ledig arbeidskraft, utstyr og lokaler (fig. 14). Tre av fire bedrifter i bygg og anlegg oppgir at de ikke lenger har ledig kapasitet.⁶ Det lyses ut stadig flere ledige stillinger. Det blir meldt om knapphet på håndverkere, prosjekt- og arbeidsledere, ingeniører og fagarbeidere.

Selv om kapasitetsutnyttningen øker, er det ikke synlige inflasjonstegn. Marginene i næringslivet holdes nede av økt konkurranse. Lønnsveksten er fortsatt så lav at den styrker virksomhetene og sysselsettingen. Men vi har tidligere erfart at kostnadsstigningen raskt kan tilta. Oppgjørene i 2004 og 2005 ga en moderat lønnsvekst. Det er nå tegn til økte lokale tillegg i enkelte næringer. Tilleggene øker trolig i yrker hvor lønn er knyttet direkte til resultatene. Kommuner og offentlige virksomheter har fått økt sine inntekter markert, og det kan lett gli over i økte lønnskostnader. Arbeidsmarkedet er likevel ikke så stramt at det er stor risiko for at lønnsveksten tiltar vesentlig i inntektsoppgjøret til våren. Dessuten har arbeidstakerorganisasjonene fått gjennomslag for endringer i lover og regler på arbeidsmarkedet, og det reduserer trolig risikoen på helt kort sikt for lønnstillegg som svekker produksjonen.

Lønnsdannelsen i Norge har vært preget av at ganske lange perioder med moderate nominelle tillegg og stigende sysselsetting ender med at kostnadsstigningen – gjerne som følge av arbeidstidsreformer – tar seg kraftig opp, og sysselsettingen viker. Utviklingen i lønnskostnadene og oppgjørene i 1974 og 1975, i 1986 og 1987 og i perioden mellom 1998 og 2002 la grunnlag for senere svikt i produksjon og sysselsetting. Når vi setter renten, må vi løpende vurdere hvordan vi skal ta høyde for risikoen for et nytt kostnadsløft når arbeidsmarkedet strammes til.

I pengepolitikken veier vi hensynet til å stabilisere

Figur 15. Inflasjon og kapasitetsutnyttning i norsk økonomi. Prosent

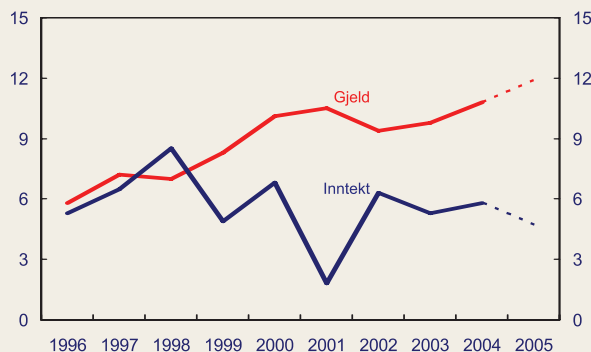
Kilder: Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

Figuren viser utviklingen i inflasjon og kapasitetsutnyttning i perioden fra 1. kvartal 1996 til 4. kvartal 2005. Inflasjon er vist ved KPI-JAE, som er KPI justert for avgiftsendringer og uten energivarer (vekst fra tilsvarende kvartal året før). Kapasitetsutnyttelsen er målt ved Norges Banks anslag på produksjonsgapet. Produksjonsgapet måler forskjellen mellom faktisk produksjon og produksjon som er forenlig med stabil inflasjon (potensiell produksjon). Kvartalstallene for produksjonsgapet er avledet fra årstall. Anslagene for 3. og 4. kvartal 2005 er hentet fra Inflasjonsrapport 3/05. Den grønne linjen angir inflasjonsmålet på 2,5 prosent.

inflasjonen nær 2½ prosent over tid mot hensynet til stabil vekst i produksjon og sysselsetting (fig. 15). Med lav inflasjon har vi valgt å holde renten på et lavt nivå og tidvis vurdert en enda lavere rente. Men med god vekst i norsk økonomi siden sommeren 2003 har vi i stedet valgt å bruke noe tid på å bringe inflasjonen tilbake mot målet.

Husholdningenes gjeld har økt kraftig siden midten av 1990-tallet. Samtidig har boligprisene økt markert (fig. 16). Utviklingen i gjelden gjennom 1990-tallet kan vi trolig delvis se på som en forsinket tilpasning til dereguleringen av bolig- og kredittmarkedene på 1980-tallet, etter at mange husholdninger brente seg like etter oppmykningen.

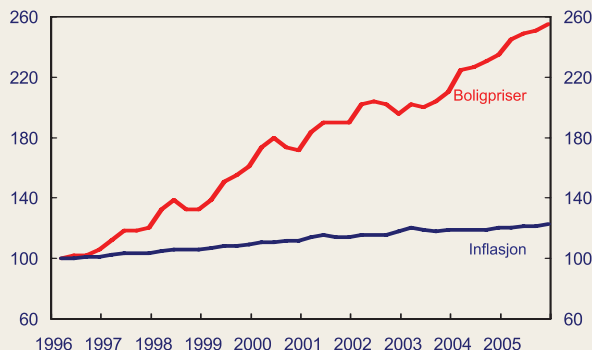
Figur 16a. Inntekt og gjeld i husholdninger. Årlig vekst. Prosent

Figur 16a viser vekst fra forrige år i husholdningenes disponible inntekt og gjeldsopptak fra 1996 til 2005. Årstall. Serien for disponibel inntekt er korrigert for anslått reinvestert aksjeutbytte fra og med 2001. Gjeld er samlet kredittvekst til husholdningene i 4. kvartal, målt fra 4. kvartal året før. Anslag for 2005, se Inflasjonsrapport 3/05.

Figur 16b viser utviklingen i bolig- og konsumpriser fra 1. kvartal 1996 til 4. kvartal 2005. Seriene er indekset til 100 i 1996.

Figur 16b. Bolig- og konsumpriser. Indeks

Kilder: Norges Eiendomsmeglerforbund, Eiendomsmeglerforetakenes Forening, FINN.no, ECON, Statistisk sentralbyrå og Norges Bank

⁶ Informasjon fra Norges Banks regionale nettverk, januar-februar 2006.

Samtidig har kredittmarkedet blitt dypere. Nye låneprodukter har kommet til, og det er lettere å få lån. Låntakere kan velge nedbetalingsprofil. Friere kreditt- og boligmarkeder gjør det mulig for folk å etablere en høy boligstandard tidlig i det voksne livsløpet og å tære på denne kapitalen sent i livet. De siste årene har det vært god vekst i husholdningenes inntekter, de har svært stor fremtidstro, og de opplever trolig inntektsløftet som permanent. Det kan ha gitt en ytterligere stigning i boligpriser og gjeld. I tillegg bidrar nå de lave realrentene.

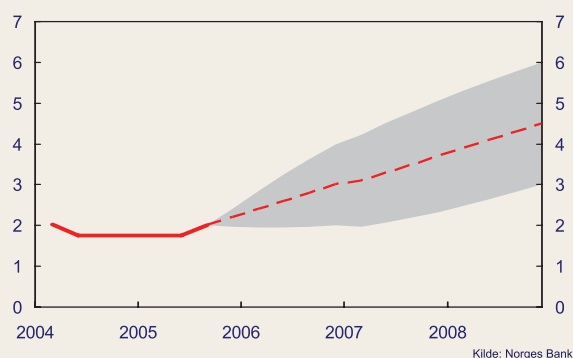
Vi har begrenset mulighet til å bremse de strukturelle endringene som skjer når husholdningene øker sin gjeld over flere år for å investere i boliger og andre eiendommer og aktiva. En rente som er tilstrekkelig til effektivt å bremse denne tilpasningen, ville samtidig hatt uheldige virkninger på aktiviteten i økonomien. Men husholdningene er mer sårbare når gjelda er høy. Lange perioder med sterk vekst i formuespriser og gjeld kan være en kime til senere ustabilitet i produksjon og sysselsetting.

Vi tror at det husholdninger og bedrifter venter om utviklingen i renten, betyr mer enn det aktuelle nivået når de låner og investerer.

Norges Bank gjør kjent sitt syn på utsiktene for norsk økonomi og for renten (fig. 17). Nå tilsier utsiktene for produksjonen og inflasjonen at renten gradvis – i små og ikke hyppige skritt – bringes opp mot et mer normalt nivå.⁷ Det er usikkerhet i den økonomiske utviklingen. Vi viser usikkerheten for renten fremover med det skygge-lagte feltet i figuren, som er ment å fange opp utfallet med 70 prosent sannsynlighet.

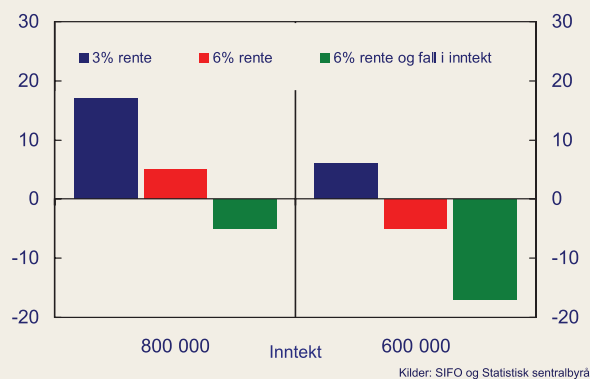
Konsekvensen for to familier av økt rente er illustrert i figur 18. Begge består av to voksne og to barn. Den ene har en bruttoinntekt på 800 000 kroner og 2 millioner kroner i gjeld. Den andre har en inntekt på 600 000 kroner og 1½ millioner kroner i gjeld. Her viser vi hvor stor andel av inntekten de to familiene sitter igjen med når basisutgifter, renter og avdrag er betalt. Familien med en inntekt på 800 000 kroner kan rimelig greit håndtere en

Figur 17. Prognose for styringsrenten. Prosent

Figuren viser faktisk utvikling i og Norges Banks prognose for styringsrenten (foliorenten) i Inflasjonsrapport 3/05 fra 1. kvartal 2004 til 4. kvartal 2008. Skravert areal representerer ett standardavvik.

Figur 18. Til overs etter basisutgifter, renter og avdrag. I prosent av inntekt

Figuren viser et eksempel på hva to familier har igjen som disponibelt beløp i prosent av inntekt etter skatt, etter at basisutgifter, renter og avdrag er betalt.

Den ene familien har en bruttoinntekt på 800 000 og en gjeld på 2 millioner. Den andre familien har en bruttoinntekt på 600 000 og en gjeld på 1,5 millioner. Begge lånene har en nedbetalingstid på 20 år.

Basisutgifter er basert på et standard SIFO-budsjett for en husholdning med to voksne og to barn (2 år og 14 år), på 222 480 kroner i året. I tillegg er det lagt til andre utgifter, blant annet utgifter til strøm, på 16 000 i året.

De blå stolpene viser disponibelt beløp i prosent av inntekt etter skatt for hver familie ved et rentenivå på 3 %. De røde stolpene viser tilsvarende ved et rentenivå på 6 %, og de grønne stolpene ved et rentenivå på 6 % og et inntektsbortfall på 10 %.

gjeld på 2 millioner selv etter at renten har økt med tre prosentenheter. Familien med den laveste inntekten får det knapt. Det vil kreve utsettelse av avdrag, og selv om de skulle slippe avdragene noen år, vil de ha lite å gå på når basisutgiftene er betalt. For å få større handlingsrom må familien eventuelt skaffe seg økte inntekter eller redusere boligforbruket og kvitte seg med gjeld.

Begge familier vil være sårbare dersom ett familie-medlem mister arbeidsinntekt og i stedet må over på trygd. Med et bortfall av inntekt på ti prosent vil også familien med det høyeste inntektsnivået måtte tilpasse utgiftene vesentlig.

De to familiene har høyere gjeld enn gjennomsnittet, men en slik gjeld er ikke helt uvanlig. For de fleste husholdninger vil det imidlertid være ganske enkelt å dekke de gradvis økte renteutgiftene.

Utsiktene for norsk økonomi er gode. Produksjonen har tatt seg opp, men ennå ikke så mye at det er synlige inflasjonstegn. Så lenge prisene stiger lite, vil det være riktig å ha en lav rente. Men når kapasitetsutnyttningen øker, må renten gradvis videre opp mot et mer normalt nivå.

Til tross for at prisveksten en periode har avveket fra målet, er det ikke tegn til at aktørene i det økonomiske livet har endret syn på fremtidig inflasjon. Forventningene er stabile. Når husholdninger og foretak tar beslutninger om sparing og investeringer og setter priser, kan de trygt se bort fra muligheten for vedvarende markert økning eller fall i det generelle prisnivået. Næringslivet

⁷ Bygger på analysene i Inflasjonsrapport 3/05 og vurderingene gitt i pressemelding etter Norges Banks rentemøte 25. januar 2006.

kan legge til grunn at lønns- og kostnadsveksten ikke vil vende tilbake til nivået fra 1970- og 80-tallet. Arbeidstakerne vet at tillegg i lønn ikke vil bli spist opp av inflasjonen. Målet om lav og stabil inflasjon er troverdig.

4. Er vi skodd for fremtiden?

Våre virksomheter har fått adgang til nye markeder og blir i større grad utfordret av andre. Nye virksomheter vokser fram, samtidig som andre innskrenker og legger ned.

Vi har nå bak oss 15-20 år med ganske god makroøkonomisk styring. Det gir et godt utgangspunkt for vekst i norsk økonomi. Banksystemet og verdipapirmarkedene er fullgodt utviklet. Det er stort sett bare ulønnsomme prosjekter som mangler finansiering og kapital. Ved oppkjøp snur nye eiere opp ned på dårlig drevne virksomheter. I Norge som i andre industrialiserte land er retten til egen eiendom godt beskyttet. Det er et konkurransefortrinn, og et grunnleggende vilkår for at en markedsøkonomi skal kunne fungere over tid.

Vi liker å mene at utdanningsnivået i arbeidsstyrken er høyt, og finner for så vidt støtte i OECDs undersøkelser. Skattereformene i 1992 og 2006 bidrar til at vi finansierer velferdsstaten på en temmelig effektiv måte. Infrastrukturen utvikles. Den sikkerhet som vårt velferdssystem gir, gjør det lettere enn i mange andre land å omstille virksomheter. I likhet med andre nordiske land praktiserer vi spillereglene i arbeidsmarkedet i det vesentlige slik at de ikke hindrer omstillinger.

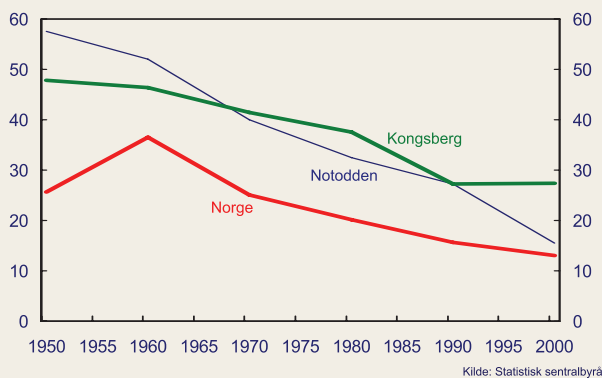
Vi lærte mye om gode og mindre gode omstillinger på 1970- og 1980-tallet. To lokalsamfunn som har måttet legge om, er Kongsberg og Notodden.

Hjørnesteinsbedriftene i de to byene måtte nedbemanne kraftig (fig. 19). Det gikk godt på Kongsberg. Da Kongsberg Våpenfabrikk stod overfor en mulig konkurs og ble omstrukturert i 1987, ble forsvarsvirksomheten videreført, mens all sivil virksomhet ble splittet opp og solgt. De nye selskapene og avleggere i Horten, Stjørdal og Egersund har god vekst og lønnsomhet. Flere av bedriftene er blitt ledende på sine områder. God tilgang på spisskompetanse i tekniske fag har vært viktig for at bedriftene har kunnet omstille seg.

På Notodden gikk det tynge. På 1950-tallet syssel-satte Tinfos Jernverk og Norsk Hydro mer enn 1500 industriarbeidere. Mot slutten av 1960-årene startet nedbemanningen. Nå er prosessindustrien nedlagt. Mange yrkesaktive pendler ut av kommunen, blant annet til Kongsberg. Andelen av befolkningen som er ufør eller på ulike arbeidsmarkedstiltak, ligger over gjennomsnittet for landet (fig. 20). Grunnlaget for å etablere ny virksomhet har ikke vært like godt som på Kongsberg, men det er nå endelig tegn til at utviklingen snur til det bedre.

Staten eide Kongsberg Våpenfabrikk alene. Av mange ble dette sett på som en garanti for videre drift. Selskapet måtte stadig ha påfyll av statlig kapital etter

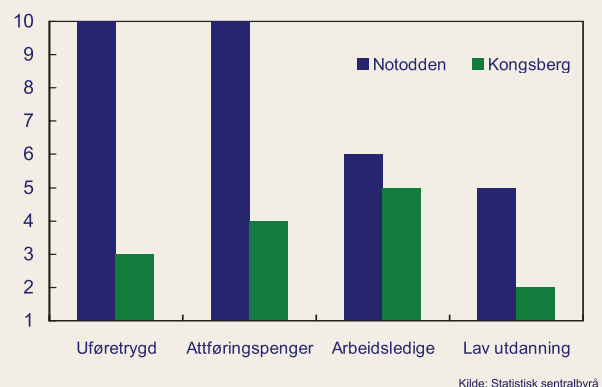
Figur 19. Industriarbeidere i prosent av yrkesaktive

Figuren viser antall yrkesaktive i industrien i prosent av totalt antall yrkesaktive for Notodden, Kongsberg og Norge. Tallene er hentet fra folke- og boligtellinger i 1950, 1960, 1970, 1980, 1990 og 2001.

I 2001 ble tallene for yrkesaktive i folke- og boligtellingen tatt fra register. Statistikken bruker derfor sysselsatte som tilnærming for yrkesaktive.

Figur 20. Levekårsproblemer. Indeks. 2005

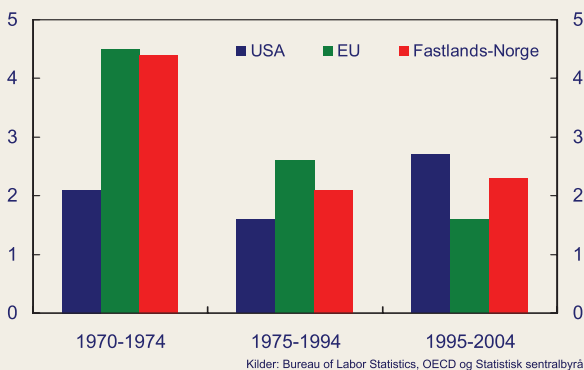

Figuren viser utviklingen i enkelte delindekser for levekårsproblemer, utarbeidet av Statistisk sentralbyrå. Indeksene tar verdier fra 1 til 10. Kommunene og bydelene er rangert i 10 like store grupper. Verdien 1 innebærer at kommunen tilhører de 10 prosent med lavest verdi på indikatoren osv., mens verdien 10 innebærer at kommunen tilhører de 10 prosent med høyest verdi på indikatoren. En høy verdi på en indikator innebærer for eksempel en relativt høy andel uføretrygdete, arbeidsledige etc.

dårlige resultater. Da staten valgte å la bedriften gå til gjeldsforhandlinger, var det også et viktig veivalg i utøvelsen av statlig eierskap. Krav til overskudd disiplinerte de nyetablerte selskapene. Samtidig førte oppsplitting til at kunnskap og verdier ble synlige.

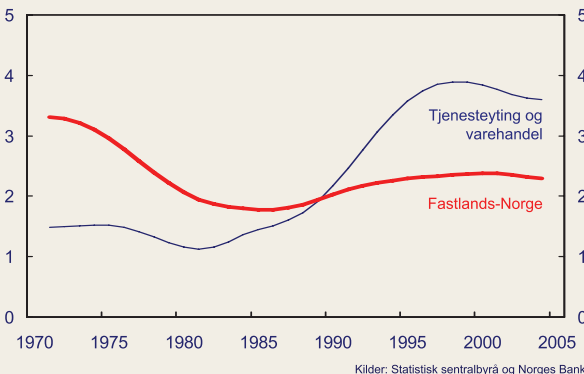
Statens eie i norsk næringsliv er fortsatt omfattende, men forvaltningen av eierskapet er lagt om etter erfaringer fra Kongsberg, og fra Mo i Rana, Sulitjelma og Syd-Varanger. Eierstyringen skjer gjennom vedtak i generalforsamling og etter innstillinger fra valgkomité, og styre og ledelse kan drive selskapene med mål om å øke verdiene. De statlige selskapene er underlagt akkurat samme markedsdisiplin som andre, med krav til avkastning og kontinuerlig omstilling og utvikling. Det er da også bare slik selskap kan unngå å stagnere.

Figur 21. Produktivitetsvekst i næringslivet. Prosent

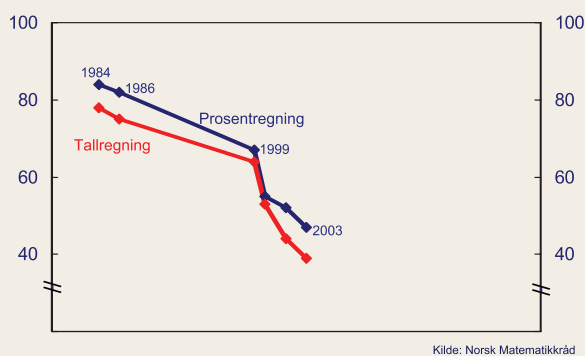
Figuren viser den gjennomsnittlige produktivitetsveksten i næringslivet i Fastlands-Norge, USA og EU-landene i periodene 1970-1974, 1975-1994 og 1995-2004. Produktiviteten er beregnet som bruttoprodukt per timeverk. For EU og Norge mangler tall fra 1970. For USA har vi benyttet tall for «non-farm business sector». EU omfatter her Tyskland, Frankrike, Italia, Belgia, Nederland, Danmark, Irland, Storbritannia, Spania, Finland og Sverige.

Figur 22. Produktivitet i Norge. Årlig vekst. Prosent

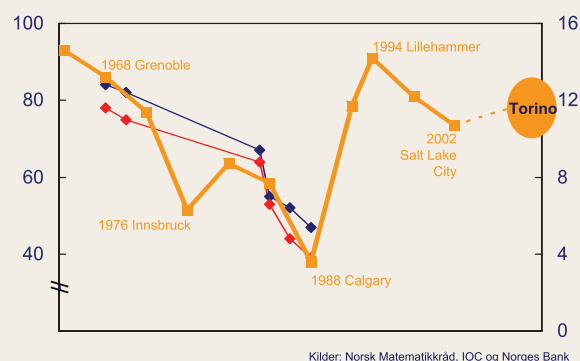
Figuren viser trendmessig vekst i produktiviteten for Fastlands-Norge, og for tjenesteyting og varehandel, fra 1971 til 2004. Årstall. Tallene er en Hodrick Prescott-trend beregnet av Norges Bank.

Figur 23. Matematikkunnskaper blant nye studenter. Prosent riktige svar

Figuren viser andelen studenter i prosent med riktige svar oppnådd på to av oppgavene som Norsk Matematikkråd har testet studenter med i 1984, 1986, 1999, 2000, 2001 og 2003. Testene er nasjonale, og er tatt av nye studenter ved universiteter og høyskoler.

Figur 24. Norske medaljer i vinter-OL i prosent av totalt antall

Figuren er som figur 23, men viser her også prosent norske medaljer av totalt antall medaljer i vinterolympiadene fra 1964 til 2002 (høyre akse).

Gjennom oljefondet eier staten aksjer for over 500 milliarder norske kroner, fordelt på nær 3500 selskaper i over 30 land. Her er det tale om en minoritetsinteresse. Mens det langsiktige eierskapet i statselskaper krever disiplin i eierutøvelsen og avstand til løpende beslutninger, er utfordringen i oljefondet å hevde minoritetsinteresser og å bidra til at styringen av selskapene er åpen. Her kan vi bygge på internasjonalt anerkjente prinsipper fra OECD og FN.

Omstillinger i statsbedrifter og næringslivet ellers har bidratt til mer effektiv bruk av arbeidskraft, kapital og andre ressurser.

Internasjonale sammenligninger tyder på at Norge produserer ganske effektivt – også i andre sektorer enn olje og gass (fig. 21).⁸ Sammenligninger viser at både Norge og Europa lenge halte innpå USA. For Norges del utviklet produktiviteten seg særlig godt ved inngangen til 1970-tallet. Veksten var svakere fra midten av 1970-

tallet og fram til starten av 1990-tallet, men har siden tatt seg noe opp igjen.

Utviklingen har vært svakere i mange europeiske land det siste tiåret. Særlig omstillingene i varehandelen og finansnæringen har gått saktere i Europa enn i USA. Utviklingen i Norge likner her mer på den amerikanske. Når produktivitetsveksten øker hos oss, er det først og fremst varehandel, post, tele og bank som bidrar (fig. 22).

To forhold synes å være viktige for vekst:

For det første: I områder og virksomheter i tilbakegang kan motgang utløse kreativitet når selskaper splittes opp og nye eiere trår til.

Og for det andre: For å høste fordelene av ny teknologi må virksomhetene raskt kunne tilpasse arbeidsstokken.⁹

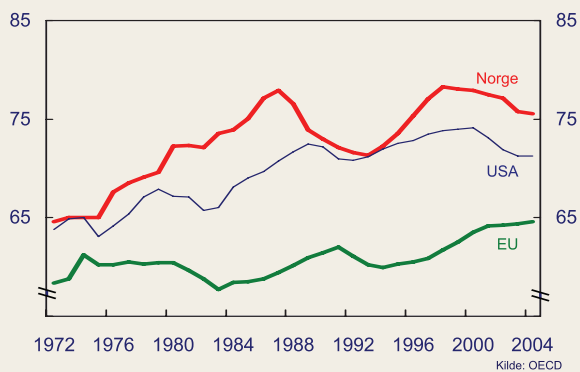
Men, mer grunnleggende henger evnen til vekst og omstilling nøye sammen med kunnskap. Europeiske undersøkelser tyder på at viten om naturvitenskap og teknologi er god i den voksne befolkningen.¹⁰ Undersøkelser blant

⁸ Se blant annet; OECD (2006): Economic Policy Reforms: Going for Growth; Bart van Ark (2005): «Europe's Productivity Gap: Catching Up or Getting Stuck»; og Christine Cumming: Panel Remarks in a Symposium on Productivity, Competitiveness, and Globalization, Banque de France, Paris, November 4, 2005.

⁹ Se for eksempel Cumming (2005) og van Ark (2005), op.cit.

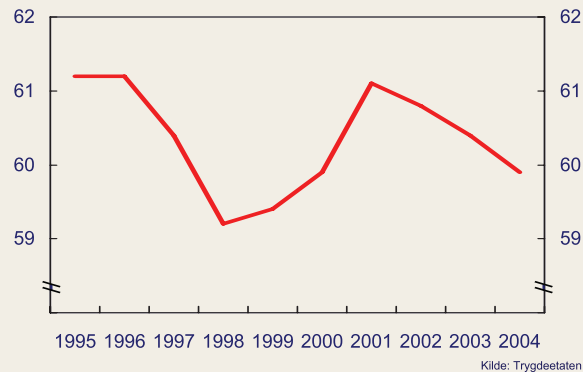
¹⁰ European Commission (2005): Special Eurobarometer 224, Europeans, Science and Technology, June 2005.

Figur 25. Andel sysselsatte. Prosent

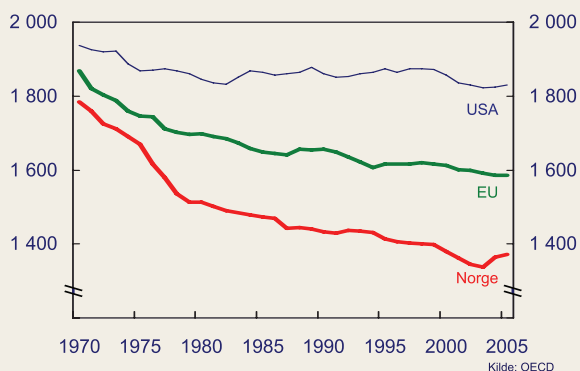
Figuren viser sysselsettingsfrekvensen i Norge, USA og EU (EU-15) fra 1972 til 2004. Sysselsettingsfrekvensen er målt som sysselsatte personer i alderen 15-64 år i prosent av den totale befolkningen i samme aldersgruppe. Årstall.

Figur 27. Forventet alder ved pensjonering

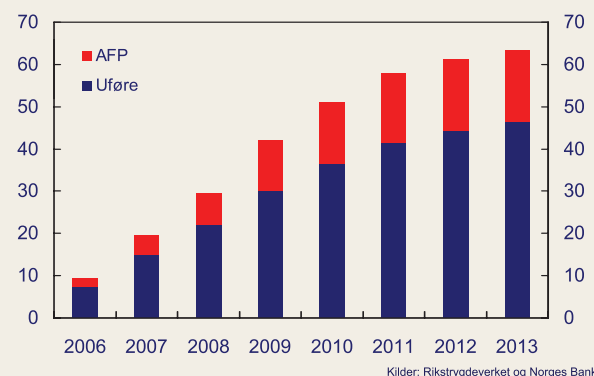
Figuren viser forventet pensjoneringsalder fra 1995 til 2004. Tallene angir gjennomsnittlig pensjoneringsalder, korrigert for skjevhet i befolkningenes alderssammensetning og dødelighet.

Figur 26. Arbeidstimer utført per ansatt

Figuren viser faktiske arbeidstimer utført per ansatt i USA, EU og Norge fra 1970 til 2004. Årstall. EU omfatter her kun euroområdet.

Figur 28. Nye AFP- og uførepensjonister. Anslag i tusen

Figuren viser Norges Banks anslag på nye AFP- og uførepensjonister for perioden fra 2006 til 2013, basert på demografisk utvikling og aldersbestemte tilgangsrater til uføretrygd og AFP i 2005. Årstall.

skoleelever og studenter gir ikke et like positivt bilde. En rapport fra Norsk Matematikkråd viser at kunnskaper i matematikk hos nye studenter ved universiteter og høyskoler har gått sterkt tilbake de senere årene.¹¹ Også de faglig mest dyktige studentene skårer mye lavere enn før. Her (fig. 23) er det illustrert med prosent riktige svar for tallregning og prosentregning, men vi finner tilsvarende for andre deler av faget. Norge tar en økonomisk risiko når vi lar kompetansenivået forvitte slik.

Men – for å se lysere på det: Vi har jo tidligere erfart at negative trender kan snus på svært viktige områder av samfunnslivet (fig. 24).

Vår viktigste ressurs er arbeidskraften. Andelen av befolkningen som er sysselsatt, er høy i Norge (fig. 25). Det skyldes at mange ønsker å delta, og at de aller fleste får jobb.

Men det norske arbeidsmarkedet har også sine svake sider. Vi jobber færre timer per år enn i USA og resten av Europa (fig. 26). Både i Norge og i resten av Europa forklarer lengre ferier og kortere arbeidsdager fallet i antall arbeidstimer. Normalarbeidsåret er kort i Norge,

men på den andre siden har vi også et større innslag av deltidsarbeidende enn i andre land. Adgangen til slik arbeidstid har lenge gjort det lettere for kvinner og for unge arbeidstakere å komme inn i arbeidslivet.

Inntektsnivået i Norge har steget. Mange vil ønske å ta ut deler av økningen som mer fritid, i form av kortere arbeidsdager eller lengre ferier. Og det har skjedd. Dessuten pensjonerer vi oss stadig tidligere. Forventet pensjoneringsalder er nå under 60 år (fig. 27). Det er da tatt hensyn til uføretrygding. Samtidig lever vi lenger, og vi tar fri en stadig større del av livet.

De store etterkrigskullene når først fram til ordinær pensjoneringsalder etter 2012, men nærmer seg nå alderen for å kunne gå av med AFP. Velger de å bruke ordningen slik den benyttes i dag, vil det være 16 000 flere AFP-pensjonister om seks år. Tilsvarende vil aldringen av befolkningen gi 41 000 nye uførepensjonister (fig. 28).

Insentivene som ligger i pensjonsregler, stønader og

¹¹ Kilde: Høgskolen i Telemark: «Norsk Matematikkråds undersøkelse blant nye studenter høsten 2003», februar 2004.

skatter, inviterer til tidlig pensjonering. Pensjonsreglene gjør det dyrt for virksomhetene å ansette eldre arbeidstakere. Den lønnsutviklingen den enkelte ser som riktig over livsløpet, kan dessuten avvike fra den utviklingen i yteevne arbeidsgiveren tror på.

Grunnproblemet synes å være at den enkelte ikke i tilstrekkelig grad stilles overfor de samfunnsøkonomiske kostnadene ved fritid og tidlig pensjonering. De enkelte virksomheter møter heller ikke riktige insentiver.

5. Sparing og avkastning i oljefondet

Arbeidskraften er så visst vår viktigste nasjonale ressurs. Men landet har også en stor petroleumsformue. Statens andel består dels av verdien av petroleum under havbunnen og dels av en finansiell formue i det som nå heter Statens pensjonsfond – Utland, for de fleste kjent som oljefondet (fig. 29).

Det er misvisende å se på kontantstrømmen fra petroleumsvirksomheten som en inntekt, slik det gjøres i budsjetter og regnskaper. Samfunnsøkonomisk er det riktig å se på plasseringen av kontantstrømmen i oljefondet som en måte å flytte en formue fra en konto til en annen – fra petroleum til verdipapirer i utlandet.¹² Ved omplasseringen sprer vi risiko.

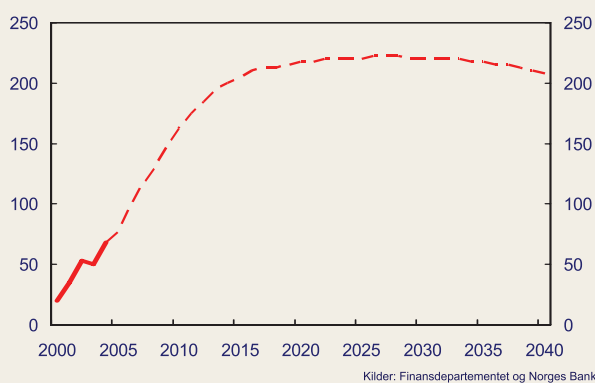
Vi er i en fase med høy olje- og gassproduksjon, og prisene er gode. Det blir derfor overført mye midler nå fra den ene kontoen til den andre. Sammen med god avkastning har det ført til at verdien av oljefondet vokser raskt og kan komme til å vokse slik også i de nærmeste årene fremover.

Fondet nærmer seg nå ett BNP og kan nå to i løpet av det neste tiåret. Vi bygger da på at oljeprisen holder seg høy de nærmeste årene for deretter å falle ned mot 30 dollar per fat. Erfaringer har vist at både prognoser for oljeproduksjon og oljepriser er svært usikre.

Staten har lagt til grunn en normal reell avkastning på 4 prosent for sitt uttak fra fondet til å finansiere løpende utgifter. Med uttak etter en slik regel vil avkastningen kunne komme til å finansiere over 15 prosent av statens utgifter om ti år. Vi får altså svært mye igjen for å forvalte oljeformuen godt. Avkastningen er en fremtidig inntekt vi gir slipp på hvis vi tærer på formuen i dag. Men selv med disse inntektene må over 80 prosent av utgiftene dekkes fra andre kilder. Og finansieringen av de store pensjonsutgiftene som begynner å løpe etter 2012, vil i alle fall bli svært krevende.

Oljefondet har en forsiktig investeringsstrategi, med bred spredning av risiko, og det ventes 4 prosent reell avkastning på lang sikt. Det er eksempler på bedrifter og investorer som over tid oppnår langt høyere avkastning på sin kapital. Men det er da viktig å huske at for hver vellykket investor som oppnår høy avkastning, finnes det mange andre med samme ambisjon og risikovilje, men

Figur 29. Statens pensjonsfond – Utland. Prosent av BNP Fastlands-Norge

Figuren viser utviklingen i verdien av Statens pensjonsfond – Utland, som prosent av BNP Fastlands-Norge, fra 2000 til 2040. Årstall.

med verre resultat og konkurser på rullebladet. Oljefondet kan ikke ta sjansen på å havne i den dårlige gruppen.

Globaliseringen av finansmarkedene gir fondet gode muligheter til å plassere og å spre risiko. Men vi kan likevel ikke gardere oss mot store årlige svingninger i verdien av formuen. Vi investerer i de internasjonale aksjemarkedene hvor kursene svinger mye. Det er også disse svingningene som gjør at plasseringer i aksjer over tid gir bedre avkastning. Det beste året i fondets historie så langt var 2003, med en reell avkastning på 11 prosent. Det stod i skarp kontrast til resultatet året før, som var -6 prosent.

Bruken av avkastningen av fondet må derfor jevnes ut over tid for å unngå at hendelser i internasjonale kapitalmarkeder forplanter seg til norsk økonomi.

6. Avslutning

Med Peer Gynt tegnet Henrik Ibsen et lite flatterende bilde av nordmannen som reiste ut og gjorde gode penger, men var seg selv nok. Til slutt sto han tilbake ribbet for gods og gull.

Ibsen selv reiste ut. Den norske naturen og væremåten lå bak hans diktning. Men det var først i møtet med andre strømninger og tankesett at han gjorde om erfaringene han bar med seg, til diktning i verdensklasse.

I dårekisten der hver var seg selv aldeles forbannet, ei hadde sans for andres ideer men lukket seg inne i selvets tønne, ble Peer Gynt kronet til selvets keiser. Da roller ble snudd rundt og vokterne protesterte, var svaret fra Begriffenfeldt – dårehusets forstander: «Når verden snurrer, så snurrer vi med».¹³

Det er en holdning vi synes lite om. Vi skal ikke snurre hjelpeløst med. Vi skal dra nytte av mulighetene globaliseringen gir, men da også selv bidra til endringene.

¹² Det meste av statens kontantstrøm fra salg av olje og gass skrives fra tapping av formue under havbunnen (grunnrenten), mens resten er en normal avkastning av investert kapital.

¹³ Kilde: Hentet fra fjerde handling i «Peer Gynt», i Henrik Ibsen. Samlede verker, Gyldendal, 1978.